

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

توضیح تصاویر روی جلد

پروژه ایکیکی "مسکن کوینتا مونروی" آلخاندرو آروانا، برنده جایزه پریترکر ۲۰۱۶، پروژه مشارکتی بین معمار-کاربر، یکی از انواع الگوهای توجه به تنوعات شخصیتی مخاطبین است. ساکنین با مشارکت، در نمایش چیدمان حریم، قلمرو سازی و مرزهای کالبدی خود، نقش تعیین کننده ای در ادامه روند ساخت و طراحی داشته است. توجه به خانه های معمار-کاربر، به دلیل بروز ویژگی های شخصیت پنهان کاربران، از توجه به جزییاتی مانند رنگ، شکل بازسوها، نحوه ورود به فضای داخلی خانه و نظایری از این دست، معماران و طراحان را در شناخت نوع حریم و قلمروسازی کاربران خانه یاری می رساند.

عالمی
شہادت
کتاب

سرشناسه: حمزه نژاد، مهدی، ۱۳۵۴ -
عنوان و نام پدیدآور: مسکن. حریم. شخصیت: الگوی حریم شخصیت محور در مسکن / تالیف
مهدی حمزه نژاد، فاطمه برادران هروی.
مشخصات نشر: قزوین: جهاد دانشگاهی، سازمان انتشارات، واحد قزوین، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری: ۲۲۶ ص.: جدول، نمودار: ۲۱×۲۱ س.م.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۵۴۹-۲۶-۳
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
عنوان دیگر: الگوی حریم شخصیت محور در مسکن.
موضوع: مسکن -- جنبه های مذهبی -- اسلام
موضوع: Islam -- Religious aspects -- Housing
موضوع: مسکن -- جنبه های روانشناسی
موضوع: Housing -- Psychological aspects
موضوع: حریم شخصی -- جنبه های مذهبی -- اسلام
موضوع: Islam -- Religious aspects -- Privacy
شناسه افزوده: برادران هروی، فاطمه، ۱۳۶۹ -
شناسه افزوده: جهاد دانشگاهی. سازمان انتشارات. واحد قزوین
شناسه افزوده: Press Organization Jahade Daneshgahi Ghazvin Branch
رده بندی کنگره: ۲۳۰/۱۷۵ BP
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳
شماره کتابشناسی ملی: ۷۵۶۴۴۹۲
وضعیت رکورد: فیپا

عنوان: مسکن. حریم. شخصیت: الگوی حریم شخصیت محور در مسکن
تألیف: مهدی حمزه نژاد، فاطمه برادران هروی
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۵۴۹-۲۶-۳
چاپ: نوبت اول - ۱۳۹۹
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
بهاء: ۸۵۰۰۰۰ ریال

انتشارات
جهاد دانشگاهی
قزوین

مصبوبه شورای شـعبه
انتشارات جهاد دانشگاهی قزوین

ناشر: انتشارات جهاد دانشگاهی قزوین
کلیه حقوق محفوظ است ©

مسکن. حریم. شخصیت

الگوی حریم شخصیت محور در مسکن

تألیف:

دکتر مهدی حمزه نژاد

عضو هیأت علمی دانشگاه علم و صنعت ایران

مهندس فاطمه برادران هروی

عضو هیأت علمی مدعو موسسه آموزش عالی خراسان

پیش‌گفتار

تنظیم حریم، قلمرو و فاصله برای هر کارکرد و هر موجود از مفاهیم ریشه‌دار فرهنگی است که در همه‌ی زمان‌ها و در طول تاریخ امری شناخته شده و لازم تلقی‌گریده است. حتی در دوره تجدد نیز که بسیاری از ارزش‌های فرهنگی و تاریخی نادیده گرفته شد و کنار رفت، بخش زیادی از این مفهوم در کتب روانشناسی محیط با اسامی مشابه ادامه یافت. به طوری که در مطالعات مربوطه، همیشه تردیدی ایجاد می‌شود که سهم بومی‌سازی باید بیشتر باشد یا جهانی‌سازی‌ها. اما زاویه‌ای از این مطالعات به نظر می‌رسد به راستی سهمی به سزا و با ارزش در سنت‌طلبی و انسان‌شناسی بومی دارند که نیاز به شناخت، تشریح و تطبیق با یافته‌های جهانی و کاربردی‌سازی را بیش از این دارد.

به گمان مولفان، این موضوع و پژوهش صورت گرفته، قابلیت اصلاح بسیاری از ناسازگاری‌ها و آسیب‌های تعاملات اجتماعی و روابط انسانی را دارد و در آغاز راه تکامل است. شکل‌های دیگر این موضوع را می‌توان در آلت‌من و ادوارد هال مشاهده کرد. هال بُعد قومی حریم‌ها را مطالعه و معرفی ارزنده ارائه کرده است. همچنان که آلت‌من، مبنای حریم‌شناسی را کارکردها و رفتارهای متفاوت انسانی دانسته و چندان به تفاوت فرهنگی، قومی و شخصیتی اهمیت زیادی نداده است.

مولفان از همه محققان و پژوهشگران این حوزه دعوت می‌کنند که یاری نمایند تا ابعاد ریشه‌دار این مفهوم عمیق فرافرهنگی در گستره فرهنگی‌های بومی درون کشور شناسایی، جهانی‌سازی و کاربردی‌گردد. به امید روزی که در همه خانه‌ها، مدارس، رستوران‌ها و... سطح‌بندی حریمی پیشنهادی این مطالعات به صورت شناسنامه‌دار، لحاظ گردد، تا مخاطبان مختلف بر حسب نیاز فطری و شخصیتی خود، در نمایش نوع و میزان حریم‌خواهی، ویژگی‌های محیط مطلوب خود را شناخته و برای تأمین آن تلاش نمایند.

فهرست

۱۰	فصل ۱؛ چیستی و چگونگی ادبیات حریم در محیط
۳	مقدمه
۴	۱-۱- بخش اول: توجه به حریم در خاستگاه انسانی
۵	۱-۱-۱- واژه‌شناسی حریم و محرمیت در زبان فارسی
۷	۱-۱-۲- واژه‌شناسی حریم و محرمیت در زبان لاتین
۸	۱-۳- محرمیت
۹	۱-۴- اشاره به حریم در متون ادبی
۱۰	۲-۱- بخش دوم: تنوع فرهنگ شرقی و غربی در پذیرش و تعریف حریم در معماری
۱۰	۱-۲-۱- ریشه‌های حریم در معماری ایرانی اسلامی
۱۱	۲-۲-۱- محرمیت در معماری و شهرسازی غرب
۱۲	۳-۱- بخش سوم: توجه به حریم در اسلام
۱۲	۱-۳-۱- حریم
۱۳	۲-۳-۱- حریم در اسلام
۱۳	۳-۳-۱- حریم در روایات و احادیث
۱۴	۴-۳-۱- حریم اسلامی در قرآن
۱۶	۴-۱- بخش چهارم: حریم مطلوب خانه از منظر اسلام
۱۶	۱-۴-۱- خانه مطلوب اسلامی
۱۷	۲-۴-۱- ویژگی‌های خانه در آیات قرآن
۲۱	۳-۴-۱- ارزش‌های مستتر در مسکن اسلامی
۲۳	۴-۴-۱- اخلاق عامل توجه به حریم‌پذیری
۲۵	۵-۴-۱- دسته‌بندی روایات و متون اسلامی بر اساس سطح‌بندی روابط انسانی
۲۸	۶-۴-۱- دسته‌بندی محصوریت‌های ادراکی بر اساس تفکیک فضاهای داخلی
۳۱	۵-۱- بخش پنجم: انواع تعاملات خانواده مبتنی بر رعایت حریم در خانه اسلامی
۳۳	۱-۵-۱- مسکن در فرهنگ اسلامی حریم

- ۳۶-۵-۲- شمایل خانه براساس تحلیل محتوا از متون و احکام اسلامی.....
- ۳۹-۵-۳- تنوعات حریم براساس محتوا، ابزار و میزان تعاملات انسان و محیط در اجزای مسکن.....
- ۴۱-۵-۴- میزان میانگین تأثیرپذیری-گذاری هر جزء مسکن بر چیدمان سایر فضاها (با آزمون کروسکال والیس).....
- ۴۲-۵-۵- تفاوت انواع تعاملات در فرهنگ جاری افراد ساکن در هر جزء مسکن معاصر ایرانی با آزمون کروسکال والیس.....
- ۴۳-۵-۶- میانگین ارتباط موجود در فرهنگ جاری افراد ساکن در هر جزء مسکن معاصر با آزمون کروسکال والیس.....
- ۴۳-۵-۷- ابزارهای کنترل تعاملات، در فرهنگ جاری افراد در هر جزء مسکن معاصر با آزمون کروسکال والیس.....
- ۴۴-۵-۸- بررسی ارتباطات مؤثر سایر اجزای مسکن بر شکل‌گیری حریم فضایی.....
- ۴۵-۵-۹- نتیجه ارائه الگوهای چیدمان حریم با تحلیل شاخصه‌های حرکت در خانه:.....
- ۴۸-۵-۱۰- خوانش چیدمان حریم حرکتی و بصری در سه نمونه خانه برگزیده معاصر ایران.....
- ۵۳-۵-۱۱- جمع‌بندی.....
- ۵۴-۶-۱- بخش ششم: ادبیات معاصر روان‌شناسی محیط برای تنظیم شاخصه‌های حریم در الگوی کالبد خانه.....
- ۵۴-۶-۱- ماهیت رفتار در ارتباط میان انسان و محیط.....
- ۵۶-۶-۲- خلوت، بنیادی‌ترین مفهوم رفتار انسان در محیط.....
- ۶۳-۶-۳- خلوت در مناسبت با قلمرو.....
- ۶۴-۶-۴- قلمرو؛ سازوکار دستیابی به خلوت.....
- ۶۷-۶-۵- رفتار قلمرو پایی؛ رفتار مبتنی بر قلمرو.....
- ۷۰-۶-۶- تجلی کالبدی مفهوم قلمرو.....
- ۷۱-۶-۷- قلمرو سازی با نگاه به مفهوم حریم از دیدگاه اندیشمندان غربی.....
- ۷۴-۶-۸- بررسی نقش محرمیت و خلوت در ایجاد فضای حریم مند.....
- ۷۶-۶-۹- خلوت در خانه‌های سنتی ایران.....

فصل ۲؛ مبانی پنهان حریم در شخصیت و مزاج انسان..... ۷۹

- ۸۱-۲-۱- بخش اول: شخصیت.....
- ۸۳-۲-۱-۱- تیپ‌ها یا انواع شخصیت‌ها.....
- ۸۴-۲-۱-۲- نظریه‌های سنخ‌شناختی شخصیت یا نظریه‌های تیپ‌شناسی شخصیت:.....
- ۸۵-۲-۱-۳- تیپ‌های شخصیتی از دیدگاه کارل یونگ.....

۹۲	۱-۲-۴- تیپ‌های شخصیتی از دیدگاه هانس، جی. آیزنک
۹۴	۲-۲- بخش دوم: شخصیت و حریم
۹۵	۲-۲-۱- گونه‌های شخصیت و تفاوت حریم در آن‌ها
۹۶	۲-۲-۲- حریم شخصیت محور
۹۷	۲-۲-۳- ویژگی‌های از فضای حریمند با دسته‌بندی حواس دریافتی از محیط در تیپ چهارگانه شخصیت در تفسیر آیزنک
۹۸	۲-۲-۴- چهار فرهنگ حریم
۱۰۰	۲-۲-۵- دسته‌بندی تیپ‌های چهارگانه شخصیتی براساس میزان ترجیحات حریم
۱۱۰	۲-۲-۶- جمع بندی
۱۱۱	۲-۳- بخش سوم: مزاج
۱۱۱	۲-۳-۱- آسایش جسم و روان در نظریه مزاج
۱۱۲	۲-۳-۲- اعتدال مزاج
۱۱۳	۲-۳-۳- ارتباط مزاج انسان و مکان
۱۱۴	۲-۳-۴- تأثیر آب و هوا در اخلاق
۱۱۴	۲-۳-۵- تأثیر مزاج بر اخلاق
۱۱۵	۲-۳-۶- تأثیر مزاج بر خلق جسم
۱۱۶	۲-۳-۷- مزاج در متون دینی و روایات
۱۱۸	۲-۳-۸- سنخ‌های روان‌شناسی ویژگی‌های مزاج بر رفتار
۱۲۰	۲-۴- بخش چهارم: تأثیرات مزاج انسان بر معماری و شهرسازی و تأثیر بر آسایش جسمی
۱۲۲	۲-۴-۱- مطالعات بومی شخصیت در قالب مزاج
۱۲۳	۲-۴-۲- مزاج مجموعه‌ای از ویژگی‌های جسمی و روحی با نمود رفتاری
۱۲۵	فصل ۳: نمونه‌هایی از تنوع شخصیتی حریم در خانه
۱۲۷	۳-۱- بخش اول: مصداق پژوهی خانه‌های اقلیم چهارگانه ایران در بازنمایی شکل حریم
۱۳۴	۳-۱-۱- تبیین شاخص کالبدی حریم‌سنجی
۱۴۶	۳-۱-۲- تفسیر نتایج کالبدی با توجه به متغیرهای مزاج و ویژگی‌های رفتاری در اقلیم چهارگانه ایران
۱۴۷	۳-۱-۳- جمع‌بندی

- ۲-۳- ۲- بخش دوم: حریم‌سازی حرکتی معماران در خانه معاصر ایران ۱۴۸
- ۳-۲-۱- تحلیل در مقیاس خرد ۱۵۰
- ۳-۲-۲- تحلیل در مقیاس کلان ۱۵۳
- ۳-۲-۳- جمع بندی ۱۵۶
- ۳-۳- ۳- بخش سوم: حریم‌سازی بصری معماران در خانه معاصر ایران ۱۵۷
- ۳-۳-۱- حریم‌سازی بصری در خانه شماره ۷ ۱۵۷
- ۳-۳-۲- حریم‌سازی بصری در خانه زنجان ۱۵۸
- ۳-۳-۳- حریم‌سازی بصری در خانه ایلخانه ۱۵۸
- ۳-۳-۴- جمع بندی ۱۶۰
- ۴-۳- ۴- بخش چهارم: بازنمایی حریم معماران غرب براساس معادل‌های رفتاری شخصیت و مزاج ۱۶۱
- ۳-۴-۱- حریم‌سازی محیط معمار، شخصیت-مزاج معمار ۱۶۱
- ۳-۴-۲- دسته‌بندی مزاج بسترزندگی طراحان ۱۶۲
- ۳-۴-۳- تعیین نوع فضا و انتخاب نمونه‌های موردی براساس اقلیم زمینه (بستر طرح) ۱۷۳
- ۳-۴-۴- حریم‌سازی حرکتی معماران در خانه معاصر غرب در خانه ۱۷۹
- ۳-۴-۵- جمع بندی ۱۸۲
- ۳-۵- ۵- بخش پنجم: حریم‌سازی بصری معماران در خانه شخصی معماران معاصر غرب ۱۸۴
- ۳-۵-۱- حریم‌سازی بصری معمار غربی در گروه مزاجی گرم و خشک ۱۸۴
- ۳-۵-۲- حریم‌سازی بصری معمار غربی در گروه مزاجی سرد و تر ۱۸۵

فصل ۴: الگوهای کالبدی پیشنهادی برای تنوع شخصیتی حریم در خانه ۱۸۹

- ۴-۶- الگوهای کالبدی پیشنهادی برای تنوع شخصیتی حریم در خانه ۱۹۱
- ۴-۶-۱- اصل ۱: اهمیت توجه به طراحی فضای پوشیده تا باز، به منظور ایجاد حس محصوریت مطلوب هر گروه مزاجی-شخصیتی ۱۹۴
- ۴-۶-۲- اصل ۲: اهمیت توجه به طراحی ایوان و تراس به منظور استفاده از حدود طبیعت مطلوب ۱۹۴
- ۴-۶-۳- اصل ۳: اهمیت توجه به طراحی خواب و سرویس‌ها در عمق مطلوب ساکنان خانه ۱۹۵
- ۴-۶-۴- اصل ۴: اهمیت توجه به طراحی فضاهای سرویس دهنده در جهت تکریم خانواده ۱۹۶
- ۴-۶-۵- اصل ۵: اهمیت توجه به طراحی فضاهای سرویس دهنده در جهت تکریم مهمان ۱۹۷

- ۱۹۹ ۶-۶-۴- اصل ۶: اهمیت توجه به طراحی حیاط به منظور حفظ ارتباط اجتماعی در حین حفظ حریم
- ۲۰۰ ۷-۶-۴- اصل ۷: اهمیت توجه به طراحی بازشو و دیوار به منظور حفظ تعامل اجتماعی در حین حفظ حریم
- ۲۰۰ ۸-۶-۴- اصل ۸: اهمیت توجه به طراحی فضاهای واسط مانند پله و کریدور و.....
- ۲۰۱ ۹-۶-۴- اصل ۹: اهمیت توجه به میزان آزادی سطح به منظور گشایش حجم در حین ایجاد حریم مطلوب
- ۲۰۲ ۱۰-۶-۴- اصل ۱۰: اهمیت توجه به چگونگی چیدمان با حفظ ایجاد تراکم فضایی
- ۲۰۲ ۱۱-۶-۴- اصل ۱۱: اهمیت توجه به میزان چیدمان روابط فضایی بخش عمومی تا خصوصی در ایجاد افتراق فضایی
- ۲۰۳ ۱۲-۶-۴- اصل ۱۲: اهمیت توجه به میزان فاصله از ورودی تا عمق مطلوب اتاق خواب برای حفظ حریم
- ۲۰۴ ۱۳-۶-۴- اصل ۱۳: اهمیت توجه به میزان درون‌گرایی یا برون‌گرایی حجم کلی در ۴ گروه مزاجی-شخصیتی
- ۲۰۵ منابع

فصل ۱؛

چیسٹے و چگونگے

ادبیات حریم در محیط

مقدمه

در میان تمام فضاهای معماری آفریده شده توسط انسان، «خانه» به عنوان محلی برای زندگی، اولین فضایی است که هر فرد با آن آشنا می شود و نسبت به آن احساس مالکیت می کند و بدان خو می گیرد. خانه فضایی به یادماندنی، سرزنده و منحصر به فرد است که معانی و مفاهیم مختلفی را به فرد القا می کند، پس کیفیت فضایی آن باید به گونه ای باشد که فرد نسبت به آن حس تعلق داشته و خاطراتش در آن ریشه گیرد. در واقع خانه ایرانی تنها ساختار آن نیست، بلکه تصویری از خانه است که در ذهن نقش می بندد. این تصویر ذهنی که حاصل فرایندی دوجانبه و مستمر بین ناظر و محیط اوست، در مکان یابی فضا و تشخیص ارتباط بین فضاها مؤثر است. در معماری مدرن، توجه نکردن به مسائل روان شناسی، نادیده گرفتن نیازهای روانی و عاطفی انسان و بی توجهی به نوع گرایش ها و جهان بینی های فردی، تأثیر نامطلوبی در کیفیت معماری و در نتیجه سلامتی روحی انسان ها داشته است. بنابراین امروزه تأثیرات معماری بر روی انسان، با توجه به علم روان شناسی مطالعه می شود و در طراحی معماری اهمیت زیادی پیدا کرده است. رابطه ابعاد روانی انسان با معماری و توجه به نقش کالبد محیط در ایجاد آرامش و شاد زیستن، مسئله فراموش شده ای است که در مطالعات این پروژه بررسی شده است.

به منظور برقراری ارتباط هرچه بهتر میان معماری و انسان، نگاه به معماری از زاویه روان شناسی به ویژه شخصیت شناسی اهمیتی روزافزون یافته است و از آن جهت که، واکنش های متفاوت افراد در برابر یک اثر معماری، از تفاوت در نگرش و جهان بینی افراد ناشی می شود، شناخت زاویه نگاه و درک هرچه بهتر مطالبات انسان، راهگشای این ارتباط است. در این پژوهش، به معماری از دریچه تیپ های شخصیتی نگاه شده است که نمایانگر گرایش های مادرزادی و غیراکتسابی افراد هستند و می توانند اطلاعاتی صحیح و بی واسطه در اختیار طراح قرار دهند. سعی بر آن است که با شناخت میزان سنجش پذیری حریم، تصویر ذهنی ای که افراد، بنا به ویژگی های شخصیتی خود، از حریم مطلوب دارند، به عینیت در آید. در این امر، طراح می تواند با معیاری اصولی و فارغ از سلیقه تک بعدی و فردی خود، نیازهای کاربری را که قبل از شروع طراحی، سعی در شناخت او داشته برآورده کند، تا در نهایت فضایی که به کاربر ارائه می دهد تا درصد بالایی در نظام ترجیحات او باشد و پیش بینی نتیجه طرح را نیز امکان پذیر کند. پس همان طور که اشاره شد، در ابتدای امر، شناخت ویژگی های شخصیتی کاربران می تواند پیش زمینه نگرش شخصیت شناسانه به معماری باشد و معمار را به طراحی و سازمان دهی فضای مطلوب تر و مناسب تر در حوزه توجه به حریم هدایت کند و رضایتمندی بیشتری را از سوی مخاطب به همراه داشته باشد.

۱-۱- بخش اول: توجه به حریم در خاستگاه انسانی

هرج و مرجی که گریبان‌گیر محیط زندگی ما شده و نارضایتی‌هایی که سهم مردم از زندگی در چنین محیط‌هایی است، یکی از مسائل مهم معماری به شمار می‌رود. به دلیل دخالت عوامل متعدد در ایجاد مشکلات امروزی، نمی‌توان نقش معماران را نادیده گرفت، زیرا این گروه به‌عنوان طراح، چگونگی صحنه زندگی روزمره دیگر انسان‌ها را رقم می‌زند. در واقع می‌توان بخشی از این معضلات را ناشی از نحوه تفکر طراحان و معماران درباره مردم و خواسته‌های ایشان، و نیز چگونگی پاسخ‌گویی به این خواسته‌ها در طرح‌های معماری دانست. در این میان توجه به رابطه میان انسان و محیط زندگی او، با هدف دستیابی به اصولی برای تأمین رضایت وی، موجب شکل‌گیری شاخه‌ای از روان‌شناسی شده که شناخت و به‌کارگیری ویژگی‌های شخصیتی و گرایش‌های فردی را در پی دارد. در واقع ائتلافی میان طراحان و روان‌شناسان واقع می‌شود که در تلاش است، با هدف سازمان‌دهی محیطی مطلوب برای زندگی افراد، به نتیجه مطلوب برسد. رویکردهای جدید برنامه‌ریزی و طراحی مسکن، متکی به الگوهای جامع بین‌رشته‌ای است. این رویکردها که در دهه‌های اخیر در کشورهای مختلف جهان مورد توجه بوده‌اند، به هماهنگی جنبه‌های انسانی با محیط اهمیت بیشتری می‌دهند. از سوی دیگر مشکلات زندگی در شهرهای بزرگ، به دلیل استفاده از مجموعه‌های مترکم‌تر، برنامه‌ریزی و طراحی هماهنگ را اجتناب‌ناپذیر کرده است. توجه به عوامل انسانی مؤثر در برنامه‌ریزی طراحی، می‌تواند زندگی در مجموعه‌های مسکونی را ارتقا بخشد (ثقفی و دیگران، ۱۳۹۶). ویژگی‌های شخصیتی که روان‌شناسان در تیپ‌های چندگانه طبقه‌بندی کرده‌اند، در کانون توجه قرار دارند. با علم به این ویژگی‌ها و گرایش‌های شخصیتی، برای این‌که این داده‌ها در کالبدی اصیل عینیت یابد، تلاش بر آن است که شاخصه‌های پایه از عناصر کالبدی موجود در خانه‌هایی استخراج شود که از نظر تاریخی منوط به دوره‌ای خاص هستند.

امروزه معماران و طراحان شهری، به دلیل ارتباط تنگاتنگ رفتارهای انسانی با محیط کالبدی، توجه ویژه‌ای به شناخت روان‌شناسانه این‌گونه رفتارها دارند. آنچه روان‌شناسی محیطی را از سایر شاخه‌های روان‌شناسی مجزا می‌کند، بررسی ارتباط رفتارهای متکی بر روان انسان و محیط کالبدی است (مطلبی، ۱۳۸۰). پاسخ‌گویی به نیازهای انسان؛ از جمله نیاز به خلوت، کسب آرامش، تأمل، خودارزیابی و خودشکوفایی (که در هرم نیازی مازلو هم به آن اشاره شده است)، در سایه توجه به بحث حریمی است که در آن این شاخصه‌ها برای کاربر عینیت می‌یابد. طراح به‌عنوان فردی که هماهنگ‌کننده سازمان حریمی فضای تعریف‌شده برای کاربر است، سعی دارد با تنش‌زدایی و افزایش میزان بهداشت روان (به صورت فردی و جمعی)، در چگونگی ارائه این سازمان‌دهی حریمی مؤثر باشد. لذا؛ توجه طراحان به بررسی روان‌شناختی فضاهای طراحی شده، پیوندی

ناگسستگی بین روان‌شناسان محیطی و آن‌ها ایجاد کرده است. در واقع توجه به محیط به‌عنوان بستر فعالیت و زندگی انسان، تأثیر شرایط محیطی بر انسان و خانه به‌عنوان مهم‌ترین رکن این فضای کالبدی، اجتناب‌ناپذیر است. روان‌شناسان محیطی نیز خود را ملزم به پژوهش در رفتار انسان در محیط روزمره‌اش ساخته‌اند تا بتوانند تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم محیط کالبدی را بر رفتار انسان بررسی کنند. در دهه‌های اخیر، تغییر در ویژگی‌های جمعیتی تأثیر زیادی در شکل‌گیری سازمان فضایی خانه داشته است. تجربه نشان داده که طبقه‌بندی‌های ساده جمعیتی برای مشخص کردن گونه‌های مورد نیاز خانه، به ساخت ترکیبی یکنواخت از مجموعه‌های مسکونی منجر می‌شود که می‌تواند پاسخ‌گوی دامنه متنوع‌تری از نگرش‌های مختلف در شهرهای مختلف کشور باشد. تنها، توجه به تنوع عوامل انسانی و تفاوت گرایش‌ها در تیپ‌های مختلف شخصیتی می‌تواند به روشن شدن نیازهای اشخاص و تدوین الگوی مسکن مطلوب و متناسب با نیازهای افراد کمک کند.

۱-۱-۱- واژه‌شناسی حریم و حریمیت در زبان فارسی

در فرهنگ لغت دهخدا^۱ واژه «حریم» به معنای «پیرامون و گرداگرد خانه و عمارت، مکانی که حمایت و دفاع از آن واجب باشد و قدیمی آنچه حرام شده و مس آن جایز نباشد»، آمده است. این واژه متوجه جایگاه شخصی است، هم حد راه رفتن و هم مسیر قابل رفتن را روشن می‌کند و زندگی خصوصی افراد را در نظر می‌گیرد^۲. همچنین حریم داشتن در حوزه کالبد فضایی، متمرکز بر اصولی است که امنیت فضا را شکل خواهد داد و در حیطه معنایی ویژگی‌ای است که حرمت و ارزش را برای فضای معماری به ارمغان می‌آورد؛ به‌گونه‌ای که فرد در آن به آرامش برسد^۳.

واژه «حریم» با کلماتی مانند حرمت، احرام و حرام قرابت معنایی داشته و جملگی از ماده حرم «ح، ر، م» مشتق شده‌اند^۴. در تعریف واژه «حرم» در اغلب کتب لغت، معانی مختلفی آمده که می‌توان آن‌ها را در دو گروه متمایز دسته‌بندی کرد:

الف) «حرم» به معنای چیزی یا مجموعه چیزهایی است که برای فرد به خصوصی محترم بوده و او از آن‌ها حمایت و دفاع می‌کند.

ب) «حرم» آن چیزی یا مجموعه چیزهایی است که احترامش بر همه انسان‌ها و یا گروهی خاص از انسان‌ها واجب و هتک (دریدن) حرمت آن‌ها حرام است.

۱- دهخدا، ع. ۱۰. «لغت‌نامه دهخدا»، تهران: مؤسسه انتشار و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷

۲- بدیعی، ن. ۵۰ «جداره‌ها، حریم وصل»، رساله دکترای معماری، دانشگاه تهران، ۱۳۸۹

۳- سیفیان، م.، محمودی، م.، رم، «محریمیت در معماری سنتی ایران»، فصلنامه هویت شهر، ۱۳۸۶، ۱، ۳-۱۴

۴- بازرگان، ع «بررسی فقهی و حقوقی حریم املاک»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، ۱۳۸۵

ادوارد ویلیام لین^۱، در تعریف واژه «حرم» به موارد زیر اشاره می‌کند:

- محلی امن و سلامت که به وسیله حدود و مرزی مشخص شده و نباید به آن وارد شد؛
- زمین یا ماه یا شهر یا هر چیز مقدسی که تحت قانون ویژه‌ای اداره و کنترل می‌شود؛
- محلی که در آن انجام اعمالی که در مکان‌های دیگر حلال است و اشکال ندارد، حرام و نکوهش شده است.
- همسر، کنیز، همسران، خانواده و کلاً هر چه که باید مخفی و پوشیده باشد و مرد از آن محافظت کند.

لین، همچنین درباره واژه «حریم»، تعاریف زیر را از برجسته‌ترین لغت‌شناسان عرب مطرح می‌کند:

- آن چه حرام شده و به آن نزدیک یا وارد نشده و به آن دست نمی‌زنند.
- هر چیز (و هر مکان و یا زمانی) که حمایت و احترام آن واجب باشد.

همچنین لین^۲، در تعریف واژه «حریم»، مفهومی دقیق‌تر ارائه می‌کند، مطابق آرای لغت‌شناسان یادشده «حریم عبارت است از مجموعه موقعیت‌ها و شرایط ویژه و مناسب حال یک انسان، گروهی از انسان‌ها یا هر چیز دیگری که در محدوده‌ای خاص مانند مرزهای یک خانه قرار گرفته و ورود به آن محدوده و استفاده از آن شرایط خاص برای هرکس به غیراز صاحب یا صاحبان آن ممنوع است.»^۳

واژه محرمیت [مَ ر م ی] (ع مص جعلی، امص) از ریشه عربی (حرم) در لغت‌نامه دهخدا^۴ «محرم بودن. محرمی، رازداری، خوشی» معنا شده و در معنی محرم در این کتب آمده است:

- محرم، [مَ ر] (ع، ص، ا) ناشایست. حرام. کسی که اذن دخول در حرم و خانه شخصی را دارد. خویشاوند. خویش. آشنا. اهل سر و آن که در نزد وی بتوان راز را به ودیعه گذاشت. معتمد. ندیم، مقرب، خودی. یگانه، رازدار
- محرم شدن: رازدار شدن، معتمد کسی گشتن در حفظ اسرار

۱- ادوارد ویلیام لین از پژوهشگران برجسته زبان عربی است. واژه‌نامه عربی-انگلیسی لین، یکی از اولین و مهم‌ترین واژه‌نامه‌های عربی است که براساس بیش از هزار منبع و مطالعات میدانی خود نویسنده نوشته شده است.

۲- به نقل از فیروزآبادی، بیضاوی و زمخشری، ۱۳۹۰

۳- علی آبادی، م.، دن تأثیر فرهنگ اسلامی بر معماری خانه و محله، تهران: مرکز تحقیقات معماری و شهرسازی وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۰

۴- دهخدا، ع. ا. لغت‌نامه دهخدا، تهران، مؤسسه انتشار و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷

همچنین در فرهنگ فارسی دکتر معین^۱، واژهٔ محرمیت به معنای محرم بودن تعبیر شده و در معنای محرم نیز آمده است:

- ۱- زن و زوجه؛
- ۲- مقرب و ندیم؛
- ۳- آشنا و واقف کاری
- ۴- ناشایست و حرام
- ۵- خویشاوندی نزدیک که نکاح او روا نباشد.

۱-۱-۲- واژه‌شناسی حریم و محرمیت در زبان لاتین

بحث محرمیت و حریم خصوصی به‌عنوان یکی از علایق بنیادین انسان در همهٔ فرهنگ‌ها دیده شده است، ولیکن در معماری و شهرسازی غرب، محرمیت آن‌چنان که در معماری ایرانی-اسلامی عمق و بعد وسیعی دارد، مورد توجه قرار نگرفته است. تحقیقات نشان می‌دهد که در معماری و شهرسازی مغرب‌زمین این مفهوم از زاویهٔ «pervasi / Privacy» و «sikjooriti / Security» با عنوان حریم خصوصی مطرح شده است. دایرهٔ‌المعارف فلسفی استنفورد^۲ (۲۰۱۴)، ریشهٔ تاریخی این مفهوم را در مباحث مشهور فلسفی ارسطو بررسی کرده است؛ به‌ویژه آنجا که میان قلمرو عمومی فعالیت سیاسی با عینیت / ظاهراً مفاهیم آگورا و بلیس از شهر دولت و قلمرو خصوصی مرتبط با خانوار و زندگی خانوادگی با دنیای پنهان خانوار (اویکاس / بوم) تمایز قائل شده است. در فرهنگ الفت مریام وبستر^۳ (۲۰۰۹) «محرمیت را به‌عنوان کیفیت یا حالتی از موجود بودن در نظر می‌گیرد که از همراهی با جمع یا مشاهده شدن برحذر می‌باشد؛ یعنی آزاد از دخول سرزده و بدون اجازه و مکان انزواست» اما به‌درستی مشخص نکرده که آیا این توصیف مربوط به افراد است یا اشیا، فرهنگ آکسفورد^۴ (۲۰۰۹) نیز محرمیت را حالت یا شرایطی از بودن / وجود تنها، بدون مزاحمت یا آزاد از هرگونه توجه و نگاه عمومی در چهارچوب موضوعیت حق و انتخاب تعریف می‌کند، یعنی آزادی از مداخله و دخول بدون اجازه.

۱- معین. هم (فرهنگ فارسی، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۴)

2- Stanford Encyclopedia of Philosophy

3- Merriam Webster Online

4- Oxford English Dictionary

۱-۱-۳- محرمیت

واژه محرمیت از ریشه عربی (حَرَم) در لغت نامه دهخدا، چنین تعبیر شده است: محرمیت (مَرَمِ ی) (ع مص جعلی، اِمص) محرم بودن، محرمی، رازداری، خویشی. در معنی محرم آمده است: محرم (مَر ر)، (ع، ص، ا)، ناشایست، حرام، کسی که اذن دخول در حرم و خانه شخصی را دارد، خویشاوند، خویش، آشنا، اهل سر و آنکه در نزد وی بتوان راز را به ودیعه گذاشت. محرم شدن: رازدار شدن، معتمد کسی گشتن در حفظ اسرار. نامحرم: بیگانه، ناموافق و نامعتمد. حریم: پناهگاه، خانه شخص و اطراف آن که از تعرض دیگران در پناه است. در فرهنگ فارسی دکتر محمد معین، واژه محرمیت به معنای محرم بودن تعبیر شده است و در معنای مَحَرَم نیز آمده است:

۱- ناشایست، حرام، ۲- خویشاوندی نزدیک که نکاح او روا نباشد، ۳- زن، زوجه، ۴- خویش، خویشاوند، ۵- آشنا، ۶- واقف کار، ۷- مقرَّب، ندیم. مفاهیم زیر نیز از جمله مفاهیم مرتبط هستند که در فهم کلمه محرمیت و در تعریف بهتر آن به ماکم می‌کنند (بدیعی، ۱۳۸۱).

حجاب: پرده، ستر، نقابی که زنان چهره خود را بدان بپوشانند. سید شریف جودی در تعریف حجاب می‌گوید: حجاب هر آن چیزی باشد که مطلوب تو را بپوشاند. یا صاحب کشف می‌گوید: هر چیزی که بین دو چیز مانع شود. **حرم:** محدوده تحت تسلط. **حرمت:** آبرو، غیرت، احترام به آنچه که حفظ آن واجب بوده، حرام بودن، نهایت تعظیم و فروتنی در مقابل اوامر و نواهی است که موجب امتنان اوامر حق است، آنچه شکستن آن روا نباشد. **احترام:** اعزاز، تکریم، تعظیم، توقیر، مقام، منزلت و قدر، رتبت، شرف، بزرگی، عظمت-حرمت. **حرمت داشتن:** محترم شمردن، حرمت دادن و مقام شناسی، آن که به ترتیب و منزلت هر کس رعایت حرمت کند، رعایت نهی کرده‌ها، پرهیز از ناروا و ضد حلال. **حریم:** نهی شده، جلوگیری، ممنوع، احترام، توجه، رعایت، آنچه پیرامون خانه و عمارت بدان متعلق باشد، قلمرو، آبرو، مکانی که حمایت و دفاع از آن واجب باشد، حریم، احرام، گرداگرد، حمایت، روبه‌رو، اطراف، بازداشتن از آنچه حرام شده است. حریم متوجه جایگاه شخصی است، هم حد راه رفتن را معلوم می‌دارد و هم مسیر قابل رفتن را روشن می‌کند؛ خصوصی، شخصی، داخلی و زندگی خصوصی افراد را در نظر می‌گیرد (بدیعی، ۱۳۸۱). حریم داشتن در حوزه کالبد فضایی متمرکز بر اصولی است که امنیت فضا را شکل خواهد داد و در حیطه معنایی ویژگی‌ای است که حرمت و ارزش را برای فضای معماری به ارمغان می‌آورد؛ به‌گونه‌ای که فرد در آن به آرامش برسد (سیفیان و دیگران، ۱۳۸۶). در این زمینه و برای روشن تر شدن موضوع، می‌توان به آیه هشتاد از سوره نحل اشاره کرد، در جایی که خداوند می‌فرماید: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا

تَسْتَخْفُونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَ يَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَ مِنْ أَصَافِيهَا وَ أَوْبَارِهَا وَ أَشْعَارِهَا أَثَانًا وَ مَتَاعًا إِلَيَّ حِينٍ» (خداوند از خانه هایتان جایی را برای آرامش شما قرار داد و از پوست چارپایان، خیمه‌هایی برای شما مقرر کرد تا در موقع استقرار و کوچ، سبک و قابل انتقال باشد و از پشم و کرک و موی آن‌ها اثاث زندگی و مایه تجارت قرار داد تا در حیات دنیوی از آن استفاده کنید.) (مکارم شیرازی، ۱۳۶۱). اشاره‌ای شریفه به معرفی بخشی از خانه به عنوان محل آرامش، تأکید بر شکل‌گیری فضا و قلمروهای محرم در کالبد خانه مسکونی است که این باتوجه به شرایط عملکردی سایر ابنیه نیز قابل تعمیم است.

۱-۱-۴- اشاره به حریم در متون ادبی

توجه به حریم، محرمیت، محرم و حرم، از بسیاری از متون تاریخی و ادبی فرهنگ ایران قابل برداشت است، در ذیل نمونه‌هایی از کاربرد این واژگان در متن کلیله و دمنه، اشعار حافظ، سعدی و مولوی آمده است:

«... و این سر از آن هاست که جز دوسرو چهار گوش را شایانی محرمیت آن نیست.» (کلیله و دمنه) «و اگر در این شرایط شبهتی ثابت شود، البته نشاید که در معرض محرمیت افتد و در اسرار ملک مجال مداخلت یابد که از آن خلل‌ها زاید و اثر آن به مدت پیدا آمد.» (کلیله و دمنه) «عقل مرد را به هشت خصلت بتوان شناخت ... چهارم موضع شناختن راز و وقوف بر محرمیت دوستان به محرم شود ...» (کلیله و دمنه).

«آن کس است اهل بشارت که اشارت داند	نکته‌ها هست بسی محرم اسرار کجاست» (حافظ)
«رازی که بر غیر نگفتیم و نگوییم	با دوست بگوئیم که او محرم راز است» (حافظ)
«ز سر غیب کس آگاه نیست قصه مخوان	کدام محرم دل ره در این حرم دارد» (حافظ)
«تا نگردی آشنا زین پرده رمزی نشنوی	گوش نامحرم نباشد جای پیغام سروش» (حافظ)
«ما محرمان خلوت انسیم غم مخور	با یار آشنا سخن آشنا بگو» (حافظ)
«مشکن دلم که حقه راز نهان توست	ترسم که راز در کف نامحرم او فتد» (سعدی)
«به دست خودت چشم و ابرو نگاشت	که محرم به اغیار نتوان گذاشت» (سعدی)
«کسی در حرم عشق تو محرم نشود	هر براهیم به درگاه تو ادهم نشود» (سعدی)

«... حجاب دیده نامحرمان زیادت باد» (سنایی)

<p>«چون تویی محرم مرا در هر دو کون روز و شب در چرخ سرگردان بماند «هم آدم و آن دم تویی هم عیسی و مریم تویی «دارد خدا خوش عالمی منگر در این عالم دمی</p>	<p>خلق عالم جمله نامحرم به است» (عطار) چون ندید اندر دو عالم محرمی» (عطار) هم رازو هم محرم تویی چیزی بده درویش را» (مولوی) جز حق نباشد محرمی کالضبر مفتاح الفرج» (مولوی)</p>
--	--

با توجه به موارد مطرح شده، می‌توان بیان کرد که محرم به فردی اطلاق می‌شود که در حریم فردی راه می‌یابد و هم‌راز او می‌شود. در بیشتر موارد وقتی صحبت از محرم می‌شود، سخن از وجود یک راز و نامحرمانی نیز به میان می‌آید؛ بنابراین، محرمیت خویشی و نزدیکی را به همراه می‌آورد. از این رو، می‌توان مطرح کرد که حریم و محرمیت، خصوصیتی انسانی است و بعدی غیرفیزیکی و معنوی دارد.

۱-۲- بخش دوم: تنوع فرهنگ شرقی و غربی در پذیرش و تعریف حریم در معماری

۱-۲-۱- ریشه‌های حریم در معماری ایرانی اسلامی

محرمیت در معماری، جمعیت دادن به فضا به منظور ایجاد حریم از دو جنبه کالبدی و معنایی است. فضایی محرم است که حریم و امنیت داشته و برای استفاده‌کنندگان آرامش و آسایش ایجاد کند. خانواده همیشه به عنوان یک مقام ارزشمند برای خود حریم داشته و حتی قبل از اسلام هم دارای محرمیت بوده و معمار ایرانی با سازمان دهی فضاها به دنبال ایجاد محرمیت برای اهالی خانه بوده است. منظور از محرمیت در حوزه کالبد فضایی، ایجاد اصولی است که امنیت فضا را تأمین می‌کند، باعث آرامش فرد می‌شود و در حوزه معنایی فضا حرمت و ارزش می‌بخشد (فروزانفر و دیگران، ۱۳۹۳). در هر فضا و کالبدی که انسان سکونت‌گزیند، خواه ناخواه، نیازمند شکل‌گیری عرصه‌هایی محرم، مصون، امن و آرام است؛ لذا با توجه به لغت‌شناسی ریشه (حَرَم) و آنچه عنوان شد، در واقع فضایی را می‌توان فضای محرم دانست که از نظر کالبدی برای استفاده‌کننده دارای حریم، مصونیت و امنیت بوده و کیفیات فضایی آن به گونه‌ای باشد که آرامش و آسایش فرد را تأمین نماید. پرواضح است که امنیت داشتن بصری در این فضا، تنها بخشی از ویژگی‌های آن است و مفهوم آسایش و آرامش، دامنه بسیار وسیع‌تری را شامل می‌شود. در واقع هنگامی که شخصی به عنوان محرم شخص دیگر قرار می‌گیرد، جدا از آن که از دیدگاه شرع اصولی میان آنان حاکم می‌شود، رابطه‌ای خاص و توأم با اعتماد، اطمینان، آسایش و امنیت خاطر میان‌نشان برقرار می‌شود که حکایت از قربت زیاد میان آنان دارد و یا هنگامی که انسان شخصی را به عنوان محرم خویش برمی‌گزیند،

او را امین، امانت دار، رازدار و در حقیقت خودی به شمار می‌آورد. می‌توان گفت که حریمیت انس و الفت ایجاد می‌کند و فضای محرم نیز فضایی است که شرایط مادی و معنوی را برای استفاده‌کننده، به منظور حصول حریمیت در تمام ابعاد مختلفش فراهم آورد. حریمیت اصلی است که از گذشته‌های دور در معماری ایران به چشم می‌خورده و در دیگر فرهنگ‌ها نیز تا حدودی قابل مشاهده است، اما اوج شکوفایی آن را باید در معماری پس از اسلام دانست. در معماری اسلامی «حریمیت و نداشتن دید روی بنای مجاور» یکی از معیارهای طراحی در ساخت شهرهای اسلامی به شمار می‌رود و اهمیت حریم خصوصی، استحقاق برخورداری از آن و احترام به آن مورد توجه قرار گرفته است (حکیم، ۱۳۸۱).

دکتر پیرنیا در کتاب معماری اسلامی ایران به این نکته اشاره کرده است که «در کاوش‌های انجام شده از ۶۰۰ سال قبل در ایران، خانه‌هایی یافت شده که می‌توان در آن‌ها درون‌گرایی در طرح خانه‌ها را مشاهده کرد. در خانه‌هایی که بعدها ساخته شده‌اند نیز، ساکنان احساس ناراحتی نمی‌کرده‌اند.» اندرون خانه جایی بود که زن یا بچه زندگی می‌کردند و طوری ساخته می‌شد که زن خانه بتواند به راحتی کار کند و کسی او را نبیند (پیرنیا، ۱۳۸۱). «در خانه‌های بزرگ‌تر، زندگی خصوصی و عمومی به طرز زیبا به وسیله اندام‌هایی چون اندرونی، بیرونی، حیاط، راهرو، هشتی و... از هم جدا می‌شوند» (پیرنیا، ۱۳۸۱، ص ۱۵۸). درون‌گرایی یکی از ابزارهایی است که حریمیت را در فضاها به وجود می‌آورد. پیرنیا در جایی دیگر زبان به انتقاد می‌گشاید و نسبت به فضاهای معماری امروز و توجه نکردن به مسئله حریمیت در آن‌ها مخالفت خود را ابراز می‌کند: «اما در خانه‌هایی که امروزه ساخته می‌شوند و در اغلب آپارتمان‌ها، مهمان از وسط اتاق می‌گذرد. خانم خانه برای رفتن به آشپزخانه باید از وسط مهمان‌ها گذر کند» (پیرنیا، ۱۳۸۱، ص ۱۵۴).

۱-۲-۲- محرمیت در معماری و شهرسازی غرب

در معماری و شهرسازی غرب، محرمیت آن‌چنان که در معماری ایرانی اسلامی عمق و بعد وسیعی دارد، مورد توجه قرار نگرفته است. نبود معادلی دقیق برای این مفهوم در زبان لاتین نشان‌دهنده این موضوع است. اما این موضوع، اثباتی بر نبود این مفهوم در فرهنگ غرب نیست. تحقیقات نشان می‌دهد که در فرهنگ غربی، واژه «privacy» در بردارنده معنای خلوت و محرمیت به طور هم‌زمان است. این نکته به طرز ظریفی قابل دریافت است. آن‌ها هرگاه در تحقیقاتشان از واژه «privacy» استفاده کرده‌اند، آن را به فرد یا گروهی از افراد نسبت داده‌اند. بر اساس تعاریف پیشین، خلوت درباره فرد و میزان ارتباط او با دیگران و محرمیت درباره گروهی از افراد دارای ارتباط به خصوصی با یکدیگر، تعریف شده است.

آنجایی که چرمایف و الکساندر نگرانی شان را از ورود تلویزیون (به عنوان رسانه‌ای مدرن) به خانه، و به عنوان عامل به هم زدن خلوت ساکنان آن مطرح کرده‌اند، منظورشان به هم خوردن خلوت و حریم‌ها در فضای خانه است. تلویزیون و رسانه ابزار مدرنی است که در بدو ورود به خانه و محل زندگی انسان‌ها، نگرانی نظریه پردازان علوم رفتاری را از برهم خوردن حریم و فضای خصوصی خانواده برانگیخته بود. (Shabani et al., (2011) شاید بتوانیم واژه لاتین Intimacy به معنای صمیمیت و نزدیکی را به عنوان معادلی برای آن به کار ببریم، اما نمی‌توانیم ادعا کنیم که حریمیت در فرهنگ و معماری آن‌ها اصلاً معنا نمی‌یابد؛ بلکه مفهومی است که به گونه‌ای کم‌رنگ‌تر و با منظوری دیگر مطرح است. موضوع حریمیت در معماری و شهرسازی مغرب زمین، بیشتر در قالب امنیت و حقوق خصوصی مورد توجه قرار گرفته است و کاربرد آن را می‌توان در بسیاری از دستورات العمل‌ها و راهنماهای شهری آن‌ها مشاهده کرد. ایروین آلتمن ۴ رفتار قلمروپایی را می‌کند که سازوکاری است برای تنظیم حریم بین خود و دیگران (لنگ، ۱۳۸۸). از بررسی این مفهوم از زبان او می‌توان فهمید که رفتار مورد نظر، شباهت زیادی به رفتار انسان‌ها در فرهنگ شرق در حفظ حریم و ایجاد حریمیت دارد. مسئله حریمیت بیشتر در قالب امنیت و حقوق خصوصی Security افراد قابل پیگیری است و به خصوص تا پیش از دوره مدرن و حتی در بعضی از بناهای دوره مدرن با عملکردگرایی خاص خود مشاهده می‌شود، ولی در معماری معاصر غرب و با ظهور سبک‌های نواز جمله دیکانستراکشن و فولدینگ، با حذف سلسله مراتب و با هدف شکل دهی سیالیت فضایی، این مقوله تا حدود زیادی کم‌رنگ شده است (سیفیان و دیگران، ۱۳۸۶) در معماری سال‌های اخیر ایران که با تقلید صرف از معماری هم‌دوره خود در مغرب زمین و بدون توجه به مبانی نظری موجود در پس آن، هویت و ماهیت خود را از دست داده؛ این مسئله به وضوح دیده می‌شود که البته به دلیل بی‌توجهی و کوتاهی جامعه معماران و طراحان، به وقوع پیوسته است. به هر حال حریمیت همچنان به عنوان اصلی ثابت و پایدار در میان مردم ایران به حیات خود ادامه می‌دهد. (امینی و دیگران، ۱۳۹۳)

۱-۳- بخش سوم: توجه به حریم در اسلام

۱-۳-۱- حریم

«حرمت»، «تحریم»، «حرام»، «حرام»، و «حریم» همگی با هم قرابت معنایی دارند و از ریشه «حرم» مشتق شده‌اند. برخی حریم را از «حرمت» به معنای (منع) دانسته‌اند: «حریم را به این دلیل حریم نامیده‌اند که منع صاحبش از تصرف در آن، یا تصرف دیگران در آن بی‌اجازه مالک حرام است». (ابن منظور) «اصل معنای تحریم منع است». (طریحی) مجموع کلمات اهل لغت،

حریم در دو معنا و مفهوم آمده است: (۱) حریم به معنای آنچه نباید هتک شود. (نبایدها) (۲) حریم به معنای آنچه مورد حمایت است. (بایدها) حریم در روایات، احادیث و فقه، برای تنظیم مطلوب روابط اجتماعی و پیشگیری از نقض حریم‌ها و تبعات ناشی از آن، قواعد (بایدها و نبایدها) را وضع کرده است.^۱

۱-۳-۲- حریم در اسلام

اهمیت بحث حریم خصوصی را می‌توان در نظریات اسلام مرتبط با واحد خانواده به‌عنوان «اساس ساختار اجتماعی فرهنگی جامعه و نهاد خودپایداری» که ثبات ایدئولوژیکی و فرهنگی را در سرتاسر جامعه تضمین می‌کند، تشخیص داد. از میان دیدگاه‌های متفاوت پیرامون مفهوم حریم و محرمیت، اسلام اولویتی خاص برای رعایت حریم در سکونتگاه‌ها به‌عنوان ضرورتی برای حفظ منزهی و پاک‌ی زندگی قائل می‌شود. از این رو، در بسیاری از آیات قرآن و روایات معصومان می‌توان توجه به این مهم را مشاهده کرد. در ادامه به شرح مختصری از این دیدگاه‌ها می‌پردازیم.

۱-۳-۳- حریم در روایات و احادیث

اسلام برای حفظ کرامت انسان و رعایت حریم او، حقوق ویژه‌ای وضع کرده که مسئله «اذن» و آثار آن به‌عنوان ضرورتی مهم در محرمیت دیده می‌شود. در عصر پیامبر اکرم (ص) در میان اعراب، اجازه گرفتن نه‌تنها متداول نبوده، بلکه آن را اهانت به خود قلمداد می‌کردند و در شهرها، در خانه‌ها باز بوده؛ لذا بدون اطلاع قبلی وارد خانه‌های یکدیگر می‌شدند. آیات الهی ذکرشده از آن‌ها می‌خواهد تا برای حفظ حریم خانواده دیگران، بدون اجازه به این حریم وارد نشوند. در بسیاری از روایات، پیامبر اعظم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) تجسس در امور دیگران را امری مذموم دانسته است: «اجازه برای ورود به منزل، باید سه بار گرفته شود و اگر اجازه داده شود، سپس وارد شوید؛ در غیر این صورت بازگردید.»^۲ امام باقر (علیه‌السلام) می‌فرماید: «هرگاه یکی از شما به خانه برادرش وارد شد، هر جا صاحب خانه گفت همان جا بنشینید؛ زیرا صاحب خانه به وضع اتاق خود از میهمان آشناتر است.»

۱- ابن منظور، لسان الغیب، ج ۱۲ ص ۱۲۵-طریحی، مجمع البحرین، ج ۶، ص ۳۹، (اصل التحريم المنع) - ای کسانی که ایمان آوردید، باید کسانی (از بردگان)، که مالک شده اید و کسانی از کودکان که به بلوغ نرسیده اند، در سه مرتبه از شما رخصت بگیرند. پیش از نماز صبح و هنگام روز که لباس‌های (رسمی) خود را فرومی‌نهد، و بعد از نماز عشاء، سه وقت مخصوص بر آنان نیست که بدون رخصت وارد شوند. پس باید (در همه اوقات برای ورود به اتاق خصوصی پدر و مادر) رخصت بگیرد، همان گونه که کسانی (از بزرگسالان) که پیش از آنان بودند، رخصت می‌گرفتند. این گونه خدا آیاتش را برای شما روشن بیان می‌کند و خدا دانایی فرزانه است. (نور، آیه ۵۸-۵۹)

۲- در رفتار پیامبر (ص) در ورود به خانه فرزندشان حضرت فاطمه زهرا (ع)

امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «از سعادت مؤمن داشتن خانه‌ای است که اسرار مخفی زندگی او را از دید بیگانگان پنهان کند.» پیامبر گرامی (صلی الله علیه وآله): «اگر کسی به دنبال کسب اطلاع از منزل مؤمنی باشد، چشمانش برای آن مؤمن مباح است و کسی که بدون اذن صاحب خانه‌ای به آن وارد شود، خونس مباح است. هر مؤمنی حریم خصوصی دارد و حریم خصوصی او عندالله محترم است و شکستن این حریم با تجسس و تفحص، بزرگ‌ترین گناه و معصیت محسوب می‌شود و مجازات دارد.» بر مبنای آموزه‌های قرآنی و احادیث، مفهوم محرمیت و حریم در اسلام، به معنای جداسازی زندگی خصوصی از تعاملات بیرونی و نیز جداسازی زنان و مردان نامحرم است که با هدف تأمین امنیت خانواده صورت می‌گیرد.

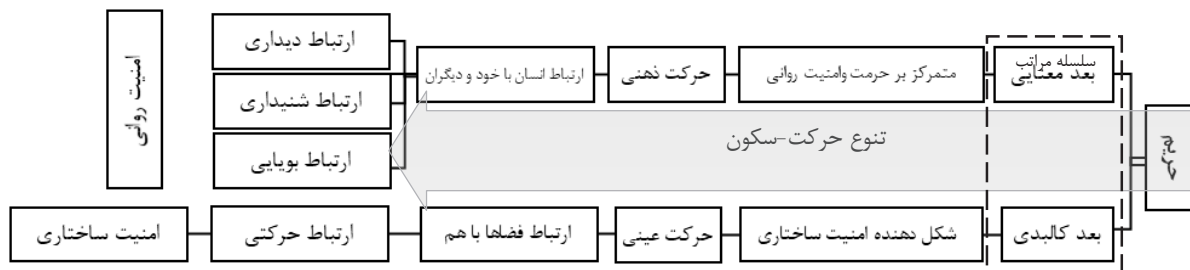
۱-۳-۴- حریم اسلامی در قرآن

حریم در اسلام در واحد خانواده «اساس ساختار اجتماعی فرهنگی جامعه و نهاد خودپایداری» است که ثبات ایدئولوژیکی و فرهنگی را در سرتاسر جامعه تضمین می‌کند. از دیدگاه‌های متفاوت، اسلام اولویتی خاص برای رعایت حریم در سکونتگاه‌ها به عنوان ضرورتی برای حفظ منزهی و پاکی زندگی قائل می‌شود. حریم خصوصی ارزشی کلیدی دارد و زیربنای توجه به شأن و منزلت انسانی است. حریم خصوصی در قالب حریم بصری، حرکتی، شنیداری و بویایی قابل ارزیابی است (نیری فلاح و دیگران، ۱۳۹۲). یکی از مهم‌ترین آموزه‌های اسلامی، حمایت از حریم خصوصی افراد و مداخله نکردن در امور خصوصی دیگران است. اسلام برای حیثیت، کرامت، شخصیت انسان و حفظ اسرار مردم، ممنوعیت ورود به منزل و خلوت اشخاص و منع تجسس در امور دیگران، جایگاه ویژه‌ای قائل است. الگ‌گرا بار اشاره می‌کند: «بیت، واژه‌ای عام برای خانه است که در آیات مختلف قرآن به معنای حریم خصوصی به کار می‌رود (آل عمران: ۴۹؛ نساء: ۱۰۰؛ نور، ۲۷-۲۹). این واژه درباره منازل همسران پیامبر به کار رفته (احزاب: ۳۳-۳۴) که حفظ حرمتشان لازم است.» در قرآن، واژه‌های «حرم»، «حریم» و «حرام» در محدوده زمان و مکان، با «شهر حرام»، «خانه حرام»، «ماه حرام» و... آمده است. شعائر حرام یا مجموعه ارزش‌های مقدس و حدود خداوند و آنچه تحت عنوان «محرمات یا حقوق الهی» که احترام آن‌ها بر انسان مسلمان واجب است نیز از جمله حریم‌های تعیین شده در قرآن هستند. قرآن کریم الگوهای متفاوت رفتاری را در رابطه با رعایت حریم دیگران، نظیر شیوه اعلان حضور برای ساکنان خانه و دیگران تشریح می‌کند. (حکیم، ۱۳۸۰)

جدول ۱: اشاره به باید و نبایدهای حریم در خانه بر اساس آیات

سوره و آیه	توجهات حریم مؤثر در طراحی	راهبرد حریمی در کالبد	بعد امنیت
نور ۲۷، ۲۸، ۳۱، ۳۷، ۶۱- حجرات ۱۲- نساء ۲۳- نحل ۸۰	نحوه اذن ورود گرفتن و چگونگی وارد شدن به خانه	توجه به حفظ حریم خصوصی خانه	ساختاری
آل عمران ۴۹، یوسف ۲۳، نساء ۱۰۰	حفظ حریم خصوصی	توجه به حفظ حریم خصوصی خانه	ساختاری
اسراء ۲۳-۲۴	آداب رفتاری و گفتاری افراد منزل و حفظ حریم	راهکار طراحی در فضای داخلی	روانی
نور ۲۹، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱	آداب ورود و اذن به منزل مختص پدر و مادر و دیگران	شناخت قواعد و اصول فضا	روانی

توجه به حرکت کالبدی، منجر به امنیت ساختاری و حرکت معنایی، منجر به امنیت روانی در برقراری ارتباطات انسان می‌شود. امنیت ساختاری، اشاره به نحوه ساخت، بلوک بندی، اشاره به دو طیف درون و بیرون، چیدمان فضا و عملکرد دارد. تفکیک بین بیرون، درون و انحراف دید در ورودی برای ایجاد مفهوم محرمیت است. دستیابی به سلسله مراتب مورد نیاز، پاسخ‌گوی امنیت، محرمیت، آرامش و خلوت است (حکمت سلسله مراتب). امنیت روانی، به برقراری ارتباط با خود و دیگران اشاره دارد که در ذیل حریم‌سازی در بعد معنایی، حرکت ذهنی و درونی میان انسان‌ها را بروز می‌دهد. از خصوصیات توجه به حریم در خانه‌سازی اسلامی این است که ورودی خانه‌ها رو به داخل باز می‌شوند؛ برخلاف خانه‌های غیراسلامی و غربی که ورودی آن‌ها از داخل رو به خارج قرار دارند. این امر حاکی از آن است که خانه، مملکت فرد به شمار می‌رود و در آنجاست که خصوصیت حرمت و اسرار محفوظ می‌ماند (معماریان، هاشمی و کمالی‌پور ۱۳۸۹).

تصویر ۱: مدل مفهومی حریم در انواع ابزارهای ارتباطی (دید، حرکت، صوت و بو)

۱-۴- بخش چهارم: حریم مطلوب خانه از منظر اسلام

۱-۴-۱- خانه مطلوب اسلامی

خانه مؤمن به عنوان محل عبادت او، باید به گونه ای باشد که امکان سکونت و عبادت را فراهم آورد (اشاره به حریم امنیتی). در جدول ابعاد انسانی، توجه به حد فردی، فارغ از جنسیت، متوجه انسان است. به دلیل این که طبق روایات و آیات، رعایت حدود متوجه مرد و زن می شود. دو نوع دسته بندی فضایی خصوصی و عمومی، به صورت کلی مطرح شده است. در این روایات، «عمومی» به فضایی اشاره دارد که در برگیرنده خانه باشد و منظور از «خصوصی»، فضاهایی با فردیت بیشتر، مانند اتاق ها و فضای خدماتی است. یکی از متون فقهی، طبق روایات فضاهای مطلوب مسکن اسلامی را معرفی کرده است: (و يتخذ موضعاً للوضوء والغسل، و موضعاً للبول والغائط، و موضعاً للضيافة، فُؤرد: «أنه زكاهُ البيت الزايد وبال علی صاحبه يوم القيامة») (النخبة للفيض الكاشاني، ص. ۲۴۸)؛ یعنی: «و باید مکانی مناسب برای وضو و غسل تعبیه کند، همچنین مکانی برای رفع حاجت خود بسازد و جای مناسبی برای پذیرایی از مهمان ببیند؛ چرا که در خبر وارد شده است: «این امور از موارد زکات خانه بوده و زاید بر آن ها در روز قیامت سربار انسان خواهد بود.»

مسکن مطلوب از نظر اسلام دارای ویژگی ها و الگوهایی است که باید بر اساس آموزه های تعالی بخش اسلام تنظیم شود. این ویژگی ها از دیدگاه های متعددی قابل بحث و بررسی است؛ مثلاً امنیت آن باید به گونه ای باشد که درجات مختلف امنیت و آرامش را برای ساکنان و همسایگان فراهم آورد. از این جهت، رابطه اجزای درونی مسکن و همین طور ارتباط آن با فضاهای خارجی الزاماً باید قلمروهای مشخص و تعریف شده ای داشته باشد. همچنین حریم و فضاهای ارتباط دهنده این قلمروها باید معلوم باشد. برای نمونه، تعریف قلمروهایی چون قلمرو زندگی والدین، قلمرو فعالیت فرزندان، قلمروهای عمومی، قلمرو پذیرایی از مهمانان، قلمروهای زندگی پسران و دختران خانواده و قلمروهایی از این قبیل، زمینه مناسبی برای زندگی مطلوب است که در صورت اختلاط آن ها با یکدیگر و یا با فضاهای عمومی (به گونه ای که امروزه در روند آپارتمان سازی قابل مشاهده است)، از میزان مطلوبیت مسکن می کاهد. تمایز قلمروها، یکی از راهکارهای معمارانه مصون داشتن خانه از مشکلاتی است نظیر اشرف، نفوذ سروصدا، نفوذ آلودگی های بویایی، نفوذ آلودگی های آب و هوایی، امکان تجاوز بیگانگان و برهم زدن امنیت. این موارد، از مباحث قابل توجه در طراحی و تعریف حریم های متنوع برای مسکن مطلوب هستند و باید مطلوبیت های معمارانه و مهندسی آن ها به طور کامل و دقیق مورد بررسی و توجه قرار گیرد تا نقطه مطلوب معماری اسلامی در زمینه عملکردهای شهری، از جمله منزل روشن شود و در طراحی های شهری و پلان خانه، خارج از آن ها عمل نشود.

امروزه به دلیل توجه به عوامل صوری و ظاهری مثل رفاه و راحتی مادی، مسکن بیشتر از این که جنبه آرامش و زیست مؤمنانه داشته و محلی برای زندگی مطلوب باشد، ناظر به تأمین اهداف فیزیکی حیات بشر بوده و به فضایی برای استراحت (به عنوان خوابگاه) تبدیل شده است. روشن است که غلبه چنین نگرشی بر اندیشه معماران و سازندگان ایرانی مسکن‌های امروزی را ایجاد کرده است که در مواردی حتی از حداقل مبانی ارزشی و اخلاقی اسلام نیز بی بهره‌اند. در این وضعیت، بدیهی است که به حداقل رسیدن متراژ مسکن، منجر به ازدست دادن برخی فضاهای مستقل و اساسی نظیر هشتی، فیلترهای ارتباطی و دسترسی، راهرو و سرویس‌های بهداشتی مجزا شده و در نتیجه هویت ذاتی خود را که ایجاد آرامش در فضاهای درونی و تسکین جسم و جان آدمی است، از دست می‌دهد و کارکردی کاملاً متفاوت و مغایر با هویت ذاتی خود می‌یابد (قربانی، ۱۳۹۳).

۱-۴-۲- ویژگی‌های خانه در آیات قرآن

خداوند در قرآن مجید، ویژگی‌ها و صفات خانه «محل سکونت» انسان را این‌گونه توصیف می‌کند: «همانا اولین خانه‌ای که برای مردم قرار داده شد؛ همان است که در مکه می‌باشد و فرخنده است» (آل عمران ۹۶)^۱. پس نخستین خانه برای همه مردم، همان خانه کعبه است که فضای محصور است؛ مکعبی شکل که شش وجه آن یکنواخت، منظم، قرینه، دارای قطب و نقطه مرکزی و هماهنگی و وحدت بی‌مانندی در میان اشکال منظم چندوجهی است. انسان در فضای درون آن کاملاً حالت توازن، تعادل و تمرکز پیدا می‌کند. سکون کامل است و حرکت مادی در آن وجود ندارد. این فضا فرخنده و مبارک است؛ هم به عنوان خانه خدا (بیت‌الله)، هم خانه تولد انسان کامل، حضرت علی (علیه‌السلام) و هم خانه قیام همه مردم (وَضَعَ لِلنَّاسِ يَا قِيَامًا لِلنَّاسِ) (نقره‌کار، ۱۳۹۳، ص. ۳۶۱-۳۶۲).

«خداوند خانه‌هایتان را برای شما مایه آرامش قرار داد» (نحل ۸۰)^۲ خداوند خانه را، در مقابل فضاهای کار و تفریح و... فضای سکون و آرامش و امنیت انسان‌ها قرار داده است: «نیکو نیست که از پشت خانه‌ها بدان‌ها وارد شوید؛ بلکه نیکوکار کسی است که پرهیزکاری کند و از درهای خانه به آن درآید» (بقره ۱۸۹)^۳ خداوند طراحی خانه‌ها را مستلزم داشتن حریم امن و دور از هرگونه مزاحمت همجواری و با ورودی مشخص توصیه می‌کند (یاران و بهرو، ۱۳۹۶).

۱- إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا؛ همانا اولین خانه‌ای که برای مردم قرار داده شد؛ همان است که در مکه می‌باشد و فرخنده است.

۲- وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا؛ خداوند خانه‌هایتان را برای شما مایه آرامش قرار داد.

۳- وَ لَيْسَ لِلرِّبَّانِ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبَرْ مِنْ أَيْمَانِهِمْ وَأُتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا؛ نیکو نیست که از پشت خانه‌ها بدان‌ها وارد شوید؛ بلکه نیکوکار کسی است که پرهیزکاری کند و از درهای خانه به آن درآید.

«به خانه‌هایی که خانه شما نیست؛ داخل نشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل خانه سلام کنید.» (نور ۲۷)^۱ خداوند ضمن تعریف خانه به عنوان محل حریم شخصی و خانوادگی، از ورود بدون اجازه به آن نهی کرده و به ملاقاتی همراه با مهربانی و رحمت توصیه می‌کند. «پس هنگامی که به خانه‌هایی (که گفته شد) وارد شدید، به یکدیگر سلام کنید، سلامی که نزد خدا فرخنده و مبارک است.» (نور ۶۱)^۲ خانه، باید هم آرامش جسمی و هم آرامش روحی و معنوی انسان را فراهم آورد (نقره‌کار، ۱۳۹۳، ص. ۳۶۲)

داشتن حریم^۳، ایجاد مرز می‌کند و به معنای جدایی نیست؛ بلکه در تمام شئون زندگی و روابط اجتماعی و به تبع آن در معماری تأثیرگذار است و در عین آن که حجابی ایجاد می‌کند، مانع از تجاوز دیگران می‌شود. رعایت حریم در خانه، حافظ خلوت افراد است، امکان سیر در حالات درون را به وجود می‌آورد، میان بیرون و درون تعادل ایجاد می‌کند و شادی و آرامش ساکنان را فراهم می‌آورد (اخوت، ۱۳۹۳). طبق روایات، خانه مطلوب اسلامی در قبال ساکنان، مهمان و همسایه کارکردهایی اصلی دارد و باید شرایط به پا داشتن نماز، غسل، رفع حاجت، وضو و پذیرایی از مهمان را داشته باشد. سایر امور در درجه دوم اهمیت قرار می‌گیرد و در ضمن کارکردهای اصلی، سایر احتیاجات ساکنان و همسایگان و مهمانان را رفع می‌کند. این امور، نیازهایی روانی و انسانی هستند که در پناهگاهی به نام خانه رفع می‌شوند و در متون اسلامی به آن‌ها توصیه شده است؛ از جمله ایجاد شرایطی برای برقراری ارتباط اعضای خانواده با یکدیگر، نحوه ارتباط والدین با هم و با فرزندان، ارتباط خانواده با مهمان و همسایگان، انجام کارهای روزانه، مثل مطالعه، تفریح و... شرایطی از این دست، که در متون و روایات برای این رفتارها، حدود و سطوحی بیان شده است. در زیر به بخشی از این حدود، براساس متون و روایات موجود در این حوزه، اشاره شده است.

۱- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا؛ به خانه‌هایی که خانه شما نیست؛ داخل نشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل خانه سلام کنید.

۲- فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَرَكَةٌ طَيِّبَةٌ؛ پس هنگامی که به خانه‌هایی که گفته شد وارد شدید؛ به یکدیگر سلام کنید. سلامی که نزد خدا فرخنده و مبارک است.

۳- حریم الدار مطرح ترابها و رمادها و کناستها و ثلوجها و مسیل مائها حیث یحتاج إلیهما (الروضه البهیة فی شرح اللعنة الدمشقیة، ج ۷، ص. ۱۶۵)؛ یعنی: «حریم خانه عبارت است از محل ریختن خاک و خاکستر و برف آن، و نیز مسیر آب زو آب‌های مربوط به خانه».